

РОЗДІЛ VI. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 75.052:7.035:378.4:371.134

О. В. Гулей, М. В. Никифоров
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СВІТЛО ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена висвітленню й аналізу поняття «світло» як одному з форматворчих елементів в образотворчому процесі. Розуміння природи світла й закономірностей освітлення зображуваних форм є важливою умовою правильного зображення предметів (об'єктів) на площині паперу (полотна), що розглядається автором у контексті вдосконалення фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

***Ключові слова:** Григорій Палама, Фаворське світло, природне світло, штучне освітлення, фахова підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва.*

Постановка проблеми. Система вдосконалення практичних навичок майбутнього вчителя образотворчого мистецтва ґрунтується не тільки на власному досвіді та на творчій активності студента, а і значною мірою, на вмінні сприймати й накопичувати об'єктивну інформацію про закони образотворчої грамоти. В образотворчому мистецтві, де світло, поряд із кольором, виступають як самостійні естетичні категорії й незалежні один від одного елементи художньої форми, проблема світла має свої особливості. Це підтверджується поділом образотворчого мистецтва на *графіку*, де основним елементом виразності служить світло у вигляді світлотіньової градації чорного та білого, і на *живопис*, де образотворчість здійснюється через багатобарвність фарб. Таким чином, світло виступає самостійним і провідним зображальним засобом графіки, розуміння природи якого є важливим для художника, а надто для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, адже розуміння основ образотворчої грамоти є запорукою не лише творчої, а й професійної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Для створення картини існують важливі поняття образотворчої грамоти: світло, блиск, напівтінь, тінь власна, рефлекс, тінь падаюча. Світло займає провідне місце в переліку складових чинників світлотіньового моделювання форми, оскільки є важливим фактором у створенні зображення. Об'ємна форма предметів передається на малюнку не тільки побудованими з урахуванням

перспективних скорочень поверхнями, а й за допомогою світла. Світло – необхідний засіб зображення предметів дійсності, їх об'єму та положення в просторі. Світлом, як засобом виразності в малюнку, так само, як і перспективою, художники користуються дуже давно [3]. За допомогою цього засобу вони навчилися передавати в малюнку і живопису характер форми предметів, їх фактуру. Світло допомагає передати й навколишнє середовище.

Наприклад, у візантійському мистецтві світло вважалося найважливішою категорією містики. «Бог – це світло, що є його видимою формою», – так визначав Василій Великий. Світло і краса для візантійців – спільні поняття. Про важливість освітлення у своїх «Трактатах про живопис» геніальний художник епохи Відродження Леонардо да Вінчі писав: «Ми можемо сказати, що майже ніколи поверхня освітлених тіл не має справжнього кольору цих тіл... Якщо ти візьмеш білу смужку, помістиш її в темне місце і спрямуєш на неї світло з трьох щілин, тобто від сонця, від вогню і від денного світла, така смужка виявиться триколірною» [2, 62].

Експерименти зі світлом і кольором у пленерному живописі притаманні представникам імпресіонізму у Франції: Е. Мане, О. Ренуар, Е. Дега, К. Моне та інші [9]. Їх грайливе та вільне відношення до категорій мистецтва мали вплив на подальший розвиток засобів образотворчого мистецтва.

Мета дослідження – визначити особливості застосування категорії «світло» в змісті фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Художники до теперішнього часу використовують правила передачі світла й тіні, відкриті в середні століття, але разом із тим працюють над їх удосконаленням у застосуванні в навчальному процесі при підготовці як професійних художників, так і вчителів образотворчого мистецтва. Так, викладач-науковець В. Федорук у роботі «Живопис у навчально-творчому процесі: аспект побудови освітлення кольороформи» виокремив застосування різних методів освітлення, зокрема: пряме освітлення, яким користувалися ще в Давньому Єгипті, крито-мікенській культурі; освітлення й затемнення локально-насиченої форми – характерне для візантійського мистецтва V – X ст., Середньовіччя, а також частково для художників XI – XIII ст. (Джотто, Белліні) (наприкінці XIX – початку XX ст. цим методом будуть користуватися кубісти); метод повного зображення світлотіні бічним освітленням для виявлення об'ємності, тривимірності, об'ємно-просторового типу композиції, кутової й повітряної перспектив застосовувався в епоху Відродження XIV – XVI ст. (Леонардо да Вінчі, Рафаель) [1]; «сценічне» освітлення, метод часткового освітлення окремої частини композиції, контраст світлого й темного для посилення драматизму, рельєфності об'ємів. Освітлення як активний метод режисури, а світло як психологічний засіб впливу. Цим досягається аксонометрія, різкі ракурси, різні проекційні точки зору (доба бароко – Караваджо, Рембрандт, Рубенс, Жорж де Латур, Ель Греко, Гойя, Делакруа)... [10, 143].

Наукове уявлення про природу світла часто змінювалося. Була хвильова теорія, була корпускулярна (квантова). Існують теорії складніші. До цього часу остаточного уявлення про природу світла людство не має. Для образотворчого мистецтва основну роль відіграє співвідношення світла і тіні, оскільки вони в своєму взаємовпливі дають всю різноманітність видимих форм.

Вчення Григорія Палами про Фаворське світло.

У світовідчутті людини поняття світла й темряви завжди було розмежуванням життя і смерті. З точки зору примітивного матеріалізму це цілком конкретно і зрозуміло. Проте людському розуму не властиво сприймати це як незаперечну істину. Візьмемо для прикладу вчення Григорія Палами про Фаворське світло (Фаворский свет – свет Божественной славы, которым просияло лицо Господа Иисуса Христа при преображении на горе Фавор): «просияло лице Его, как солнце, одежды Его сделались белы, как свет» (Матф. 16:2; Марка 9:3 и Луки 9:29). Фаворский свет – «не есть ни тварь, ни сущность Бога, но – нетварная, естественная благодать, воссияние и энергия, нераздельно и вечно происходящая от самой божественной сущности» (§1. Акты Константинопольского собора 1351 г.). Фаворский свет есть свет нетварный, поскольку «всякая естественная сила и энергия триипостасного Божества нетварна» (§3). Фаворский свет как нетварное действие Божие и есть Сам Бог, ибо «Имя «Божество» относится не только к сущности Божией, но и к энергии, т.е. энергия Божия тоже есть сам Бог» (§5). Тобто за вченням Григорія Палами «явленный Господом Фаворский свет не есть ни сущность Божия, ни тварь, но энергия сущности». До речі, вчення про Фаворське світло безпосередньо вплинуло на мистецтво іконопису. Були вироблені специфічні правила, згідно з якими світло ніби випромінював сам предмет зображення. Домагалися подібного ефекту звичайно цілком реальним способом - це ефект контражуру з дещо перебільшеним рефлексуванням. Власне, це рефлексування й зображувало «нетварне» світло. Таємниче мерехтливе світло як якнайкраще відповідало вченню ісіхізму, їх мовчазній (розумній) молитві, коли ченці, за умови повного виконання чернечого подвигу, могли бачити Бога як дійсну реальність.

Якщо продовжувати далі в цьому контексті й розглянути суперечку двох напрямів християнського богослів'я, а саме: латинської та грецької (тобто Варлаама і Григорія Палами), то ці розбіжності в поглядах знаменують значуще розмежування між церквами богослів'я: латинян - більш приземлене, реалістично розважливе, що в кінцевому рахунку створює уявлення про Бога як про символ, забирає його на небеса, відокремлюючи його від людської сутності. Відповідно до грецького богослів'я – Бог присутній у самій людині.

Ця суперечка з політичних причин не мала продовження, але мала безпосередній вплив на подальший розвиток образотворчого мистецтва. По суті латинські богословські погляди й визначили розвиток європейського мистецтва. Особливо яскраво ці тенденції позначилися на Відродженні. Це явище в європейській культурі оточене ореолом якоїсь безапеляційної прогресивності, а середньовіччя оголошене «часом застою». Проте при уважному розгляді середньовічного мистецтва можемо побачити багато незвичного.

Застосування світла в мистецтві Середньовіччя.

Поступово в надрах середньовічної культури зароджується процес «обмирщення». Природно, що цей процес знаходить своє відображення і в образотворчому мистецтві, як у його теорії, так і формі. З'являються теоретичні розробки з лінійної перспективи - саме формоутворення стає в цей період на фундамент натурної роботи. Світло використовується за схемою: світло - тінь власна - тінь падаюча - полиск - рефлекс - півтон; у цей самий час Середньовіччя з'являється поняття про повітряну перспективу (зміни в кольорі на відстані). На перший погляд все це неймовірно розширило можливості художника, окрило його, а з іншого - закрадається зрадницька думка про подібність мистецтва, зокрема живопису до кольорової фотографії.

Деякі вчені, що мислять категоріями історичної філософії, вважають наш час співзвучним середньовіччю й зовсім не виключено, що весь той інструментарій, як теоретичних, так і практичних методів осмислення світла, властивий філософії й мистецтву середньовіччя, заживе своїм новим, вже сучасним життям. Зокрема Умберто Еко в роботі «Еволюція середньовічної естетики» (1958) говорить не лише про середньовічні погляди на красу чуттєву й надчуттєву, красу пропорцій, красу світла, символу, організму, але і про те, якою мірою здатна до їх сприйняття людина нашого століття [8].

Сучасні погляди на природу світла.

Освітлення при виконанні художнього процесу може бути як природним, так і штучним. У випадку природного освітлення характер освітленості залежить і від висоти сонця над горизонтом (якщо воно знаходиться високо над головою, майже в зеніті, то предмети відкидають короткі тіні, форма й фактура виявляються слабо. При зниженні сонця, тіні від предметів збільшуються, фактура проявляється краще, підкреслюється рельєфність форми) [5].

Світло штучних джерел ми можемо змінити за нашим бажанням, а природне освітлення змінюється саме, наприклад сонце то світить яскраво, то ховається за хмарами. Коли хмари розсіюють сонячне світло, контраст між світлом і тінню пом'якшується, освітленість на світлі і в тінях вирівнюється. Таке спокійне освітлення називають світло тональним. Воно дає можливість передати в малюнку більшу кількість півтонів.

Відтак світло має дві категорії: те, що випромінюється і відбите. У фізичному сенсі обидва види світла – це дві стадії одного й того самого

процесу, але їх інформаційні ролі істотно відрізняються. У класичному випадку те *світло, що випромінюється джерелом*, являє собою максимально широкий спектр коливань і здається безбарвним. Це первинне світло, що випускається джерелом світла (сонцем, світильниками тощо). Незважаючи на те, що воно є сумою багатьох складових, завдяки особливостям зорового сприйняття світло, що випромінюється, виглядає білим (або злегка тонованим). Відповідно, чорний колір – це відсутність світла, або темрява.

Це суто психологічне явище – нам зручніше сприймати звичне сонячне освітлення тільки в якості ненав'язливого фону, а не суцільну веселку.

Проте *відбите світло* від початку є основним джерелом зорової інформації, і ми максимально пристосовані саме до його сприйняття. Поверхні предметів поглинають практично все падаюче на них випромінювання, відображаючи лише незначну його частину. Відбите світло – це вторинне (але аж ніяк не другорядне, а скоріше навпаки, найбільш важливе в інформаційному сенсі) світло, що йде від поверхні невипромінюючого об'єкта і містить інформацію про нього, а не про джерело світла. Саме завдяки відбитому світлу ми бачимо предмети, які його відображають. Білий колір характеризує повне відображення падаючого світла, а чорний – повне його поглинання.

Висновки. Таким чином, різниця у сприйнятті двох видів світла є настільки великою, що вони виглядають повними протилежностями, але обидва види світла придатні не тільки для освітлення, але і для передачі інформації. Лише з появою штучного освітлення людина змогла на власні очі переконатися в значущості випромінюваного світла і знайти йому нові застосування. Одним із найбільш революційних кроків стало використання кольорового світла в якості носія візуальної інформації – у кіно, на телебаченні та комп'ютерній техніці.

Отже, в образотворчому мистецтві світло виступає як самостійна естетична категорія та незалежний елемент художньої форми. Світло – один з істотних елементів зображення дійсності, воно є обов'язковою складовою змісту фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, частиною теоретичних і практичних завдань навчальних курсів «Рисунок», «Живопис», «Композиція».

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні взаємозв'язку світла і кольору, оскільки це важливий аспект у процесі фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Адже проблема взаємозв'язку світла й кольору має свої особливості. Сприйняття кольору багато в чому залежить від освітлення: якщо за допомогою лінійної перспективи ми передаємо простір у малюнку, то в живописі не обійтися без урахування змін колірних і тональних співвідношень натури в міру їхнього віддалення від джерела освітлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов М. В. Художественные проблемы итальянского Возрождения / М. В. Алпатов. – М. : Искусство, 1976. – 288 с.
2. Беляева С. Е. Основы изобразительного искусства и художественного проектирования : учебник для учащихся учреждений нач. проф. образования / С. Е. Беляева. – 7-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2013. – 208 с.
3. Дмитриев Н. А. Изображение и слово / Н. А. Дмитриев. – М. : Искусство, 1980. – 145 с.
4. Капланова С. Г. От замысла и натуры к законченному произведению / С. Г. Капланова. – М. : Изобразительное искусство, 1981. – 216 с.
5. Костин В. Язык изобразительного искусства / В. Костин, В. Юматов. – М. : Знание, 2008. – 112 с.
6. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в школе : учебник / В. Костин. – М. : АГАР, 1998. – 336 с.
7. Павлинов П. Я. Для тех, кто рисует : советы художника. – М. : Советский художник, 1965. – 72 с.
8. Умберто Эко. Эволюция средневековой эстетики (1958) / Эко Умберто [перевод Ю. Ильина, А. Струкова]. – 2004. – М. : Азбука-классика. – 288 с.
9. Шашков Ю. П. Живопись и её средства : учеб. пособие для вузов / Моск. открытый соц. ун-т. – М. : Трикста : Академический проект, 2006. – 126 с.
10. Чувашов А. С. Живопис у навчально-творчому процесі : аспект побудови освітлення кольороформи [Електронний ресурс] / А. С. Чувашов // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 22. – С. 131–149. – Режим доступу : http://www.lnam.edu.ua/pdf_upload/visnuk/22/12.pdf

РЕЗЮМЕ

Гулей О. В., Никифоров М. В. Свет как составляющая профессиональной подготовки будущего учителя изобразительного искусства.

Статья посвящена анализу понятия «свет» как одному из формообразующих элементов в изобразительном процессе. Понимание природы света и закономерностей освещения изображаемых форм является важным условием правильного изображения предметов (объектов) на плоскости бумаги (полотна), что рассматривается автором в контексте совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства. Система совершенствования практических навыков будущего учителя изобразительного искусства основывается не только на собственном опыте и на творческой активности студента, но и в значительной степени, на умении воспринимать и накапливать

объективную информацию о законах изобразительной грамоты. Понимание природы света является важным для художника, особенно для будущего учителя изобразительного искусства, ведь понимание основ изобразительной грамоты является залогом успешной творческо-профессиональной деятельности.

Для создания картины существуют важные понятия изобразительной грамоты: свет, блик, полутень, тень собственная, рефлекс, тень падающая. Свет занимает одно из ведущих мест в перечне составляющих факторов светотеневой моделировки формы, поскольку является важной категорией в создании изображения. Для изобразительного искусства основную роль играет соотношение света и тени, поскольку они в своем взаимовлиянии дают все разнообразие видимых форм. В изобразительном искусстве свет выступает как самостоятельная эстетическая категория и независимый элемент воспроизведения художественной формы. Свет имеет два состояния: то, что излучается и то, что отражено. В физическом смысле оба вида света - это две стадии одного и того же процесса, но их информационные роли существенно отличаются.

В статье рассмотрены представления о природе света в разные культурно исторические периоды: взгляды Григория Паламы, художников Возрождения, Средневековья; в работе затронуто отношение к свету в живописи импрессионистов, а также современное понятие «свет» в контексте подготовки учителей изобразительного искусства к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Григорий Палама, Фаворский свет, естественный свет, искусственное освещение, профессиональная подготовка будущих учителей изобразительного искусства.

SUMMARY

Gulei O., Nikiforov M. Light as part of vocational training of the future fine arts teacher.

This article analyzes the concept of «light» as one of the formative elements in the visual process. Understanding of the nature of light and patterns of lightening of depicted objects forms an important condition for the correct image of things (objects) in the plane of paper (cloth), which is considered by the authors in the context of improving the training of the future fine arts teachers. The system of improving practical skills of future fine arts teachers is not only based on their own experience and creative activity of students but also, to a large extent, on the ability to perceive and collect objective information about the laws of graphic reading and writing. Understanding of the light nature is important for an artist, especially for the future fine arts teacher, because understanding of the fundamentals of graphic literacy is the key to a successful creative and professional activity.

There are important concepts of pictorial literacy in creating a picture: light, glare, penumbra, shadow of its own, reflex, falling shadow. Light takes one of the leading places in the list of the factors cutting off modelling forms, since it is an important category in the creation of images. In the fine arts major role is played by the ratio of light and shade as in their mutual influence they lead to the diversity of visible forms. In the visual arts light acts as an independent aesthetic category and a separate element of depicting an artistic form. Light has two states: that is emitted and that is reflected. In the physical sense, the two kinds of light are two stages of the same process but their information roles differ.

The article describes the concepts of the nature of light in different cultural and historical periods: the views of Gregory Palamas, the Renaissance artists and artists of the Middle Ages; the relation to light in Impressionist paintings and the modern concept of “light” in the context of preparation of the fine arts teachers to their future professional activity.

Key words: *Gregory Palamas, Tabor light, natural light, artificial lighting, vocational training of the future fine arts teacher.*